

Україна: 100 днів війни. 22 червня - 29 вересня 1941 р.

ДОСЛІДЖЕННЯ, ДОКУМЕНТИ, СВДЧЕННЯ

Україна: 100 днів війни

22 червня - 29 вересня 1941 р.

дослідження, документи, свідчення

УДК94(477)"1941.22.06.29.09"(06)

ББК 63.3(4Укр)622.11я43

У45

Україна: 100 днів війни. 22 червня – 29 вересня 1941 р. Дослідження, документи, свідчення / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України; редкол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін. – К., 2016. – 504 с.

ISBN 978-617-7158-08-9

У науково-документальному виданні висвітлюються події перших ста днів німецько-радянської війни, що відбувалися на теренах України й визначили її подальший перебіг.

До видання ввійшли теоретичні та музейно-прикладні дослідження істориків; відомі, маловідомі й такі, що публікуються вперше, документи з архівосховищ України, Російської Федерації та фондового зібрання Національного музею історії України у Другій світовій війні. Окопна правда постає зі спогадів учасників оборонних боїв 1941 р.

Книга призначена для науковців, краєзнавців, пошуковців, а також усіх, хто цікавиться військовою історією України.

Редакційна колегія

В.А. Смолій, І.П. Ковальчук, Л.В. Легасова (керівник проекту), О.Є. Лисенко (науковий редактор),
І.К. Патриляк, І.П. Васильєва (відповідальний редактор), В.М. Сімперович, Н.О. Смолярчук, В.П. Фоміна

Рецензенти

С.М. Борчук, доктор історичних наук, професор,
М.І. Михайлуца, доктор історичних наук, професор

Автори та упорядники

Л.В. Легасова, О.Є. Лисенко, О.П. Білоус, І.П. Васильєва, Н.А. Гамарник, М.Я. Гесць, В.Л. Горобець, С.Ф. Даценко,
Т.В. Заболотна, І.К. Патриляк, Д.О. Піркл, В.І. Смірнова, А.В. Солонець, Т.В. Стріхарська, В.Л. Третяк

Науково-допоміжна група

І.В. Єрмолаєва, А.І. Жуковська, В.П. Ругаль, М.Г. Маліннікова, Т.В. Губань (коректор),
С.В. Нікітіна та А.Ф. Малород (комп'ютерний набір, верстка)

Затверджено до друку вченою радою Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, протокол № 8 від 18 жовтня 2016 р., та вченою радою Інституту історії України НАН України, протокол № 12 від 8 грудня 2016 р.

ISBN 978-617-7158-08-9

© Національний музей історії України у Другій світовій війні.

Меморіальний комплекс

© Автори статей

ЗМІСТ

Вступне слово. Валерій Смолій	6
Від авторського колективу	8

ЧАСТИНА I

Наукові дослідження

Микола Геєць, Любов Легасова, Олександр Лисенко Початок катастрофи 1941-го	10
Андрій Солонець 22 червня 1941 р. Перший день війни	25
Тетяна Стріхарська Реконструкція бойових дій на позиціях УРів «Лінії Молотова» (за донесеннями командування частин і з'єднань Південно-Західного фронту та матеріалами фондів музею)	38
Наталія Гамарник Хроніка відступу військ Південно-Західного і Південного фронтів від 22 червня до 29 вересня 1941 р. (за документами з фондової колекції музею)	59
Валентина Смірнова Оржицька оборона 1941 року: колекція спогадів колишніх учасників із архіву С.С. Смирнова (оглядово-джерелознавчий контент)	77
Іван Патриляк Військово-політична й організаційна діяльність ОУН(б) і ОУН(м) у червні – вересні 1941 р.	99
Світлана Даценко Голоси з безодні (за матеріалами колекції «Непрочитані листи 1941-го»)	138
Володимир Третяк Евакуаційні процеси в Україні на початку німецько-радянської війни	150
Тетяна Заболотна Повсякдення українського населення в умовах війни та нацистської окупації	175
Олександр Білоус, Віталій Горобець 29 вересня 1941 р. Сотий день війни	199

ЧАСТИНА II
Хроніка подій у документах

22 – 30 червня 1941 р.	212
1 – 31 липня 1941 р.	232
1 – 31 серпня 1941 р.	294
1 – 29 вересня 1941 р.	356
Коментарі до документів частини II	416

ЧАСТИНА III
Про це не повідомляло Радінформбюро (Солдатські спогади)

Іван Назаренко Бої на кордоні	422
Іван Целуйко Двадцять днів на війні... ..	425
Володимир Попінов «Встановити зв’язок!»	441
Іван Воробйов На київських рубежах	444
Андрій Микулин Оточення	453
Семен Медведєв Записки санітара	467
Микола Юсим Оржицька оборона	470

ПОКАЖЧИКИ

Іменний покажчик	478
Географічний покажчик	484
Список умовних скорочень	503

ВСТУПНЕ СЛОВО

Головною особливістю минулого є те, що спочатку ми конструємо його як подієвий ланцюг на нескінченній лінії часу. А вже потім професійні науковці й аматори «вписують» у нього нові тексти і контексти, пронизують власними сенсами й аксіологічними конотаціями, наповнюють рефлексіями учасників історичного дійства, виходять на широкі асоціації й аналогії.

Цей хронологічний каркас історієписання, попри свою зовнішню непретензійність, залишається натомість чи не єдиним компонентом науковості, тобто дисциплінарного підходу до сприйняття подій, що відійшли, найбільш наближеним до того, що насправді відбувалося, а не було «добудоване» істориками чи оповідачами.

З огляду на це історичні хроніки мають одну незаперечну перевагу над усіма іншими жанрами наукової літератури, навіть концептуально-теоретичними, їх (за невеликими винятками) практично неможливо спростувати, у них – найменші дози суб'єктивізму й ідеологічної заангажованості. Залишаючись такими собі маркерами цілих епох і окремих явищ, вони, як «вічний годинник», звернені в минуле і кристалізують його в струнку даність, яку вже не можна змінити на догоду «сильним світу цього», що незрідка намагаються підлаштувати його під власне бачення.

На перший погляд може здатися, що з історією Другої світової війни в цьому розумінні вже нічого поганого не має статися: десятки тисяч грубих фоліантів, сотні тисяч статей, ілюстративних матеріалів, речових реліквій закарбували ці страхітливі шість років у найменших подробицях і непорушній послідовності. Та насправді, коли йдеться про феномен такого екзистенційного наповнення, час від часу з'являються не тільки нові факти, дійові особи, а й свіжі і навіть незвичні ракурси.

У зв'язку з цим слід констатувати, що наші сучасні знання й уявлення про Другу світову війну є синтетичними й багатошаровими. І цю обставину можна вважати позитивною тенденцією, адже вона окреслює внутрішню органіку осягнення подієвого полотна поза вузькими межами ідеологізованих концептів та хворобливих індивідуальних візій «істориків» від політики.

Черговий том серії «Дослідження, документи, свідчення» є вдалою спробою такого синтетичного жанру наукової реконструкції, у якому поєднуються концептуальні, конкретно-історичні й джерельні складники. Це уможливило відтворення стереоскопічної картини, об'єднує в єдине ціле різні «поверхи» історичного процесу на макро- й мікрорівнях.

Літо – осінь 1941-го виявилися найуспішнішими для Вермахту й найважчими для Червоної армії. Навальний наступ гітлерівських військ, підтриманих союзниками, одразу виявив усі прорахунки радянського керівництва й недоліки системи, яку воно вибудувало. За все це свою криваву ціну платили ті, хто зі зброєю в руках став на шляху займанців. А ще – ті, хто змушений був залишитися в окупації, – знехтувані «своїми» і призначені для поетапного винищення й колонізації «чужими».

Перші сто днів німецько-радянської війни – лише невеликий сегмент тієї величезної трагедії, але дуже символічний для народу України, який опинився в її епіцентрі. Такий стислий і такий насичений подіями період на весь зріст поставив проблему відповідальності політиків за дії, що ставлять людство над прірвою цивілізаційної катастрофи, а також незахищеності пересічних громадян перед кровожерним Молохом війни.

Цей символізм перегукується із сучасними подіями на Сході України, що робить видання надзвичайно актуальним.

Валерій СМОЛІЙ,
директор Інституту історії України НАН України,
академік НАН України

Друга світова війна... Всепожираючий Молох, який виконував свою пекельну роботу шість довгих років, опаливши своїм вогненним диханням територію 40 держав світу. Українськими теренами всезнищуючий вал війни прокотився двічі, залишаючи по собі смерть, руїни, каліцтво, вдовині та сирітські сльози. 40 місяців (1 225 днів) збирала війна свій кривавий ужинок на нашій землі.

Науково-документальне видання «Україна: сто днів війни. 22 червня – 29 вересня 1941 р. Дослідження, документи, свідчення» фокусує увагу читача на подіях перших трьох місяців протистояння. Вони неоднозначні, трагічні, не до кінця вивчені, але такі, що суттєво вплинули на подальший перебіг війни.

Книга складається з трьох розділів, зміст яких заявлено в назві видання. Це дослідження, документи, свідчення.

У першому розділі подаються наукові розвідки вчених-істориків та музеєзнавців, у яких реконструюються та аналізуються події перших ста днів війни й участь у них українців із різними політичними вподобаннями, висвітлюються бойові дії, повсякденне життя населення, евакуаційні процеси тощо.

У другому – представлено документальний масив, сформований у процесі опрацювання фондів архівосховищ України та Росії. Через нього день за днем простежуються події на фронті, у тилу, на окупованій території. Цю хроніку органічно доповнюють окремі епізоди буття воєнного періоду, почуття, думки, враження тих, хто жив у той трагічний час. Емоції, якими сповнені особисті джерела (листи, щоденники тощо), залучені з фондів Національного музею історії України у Другій світовій війні, вражають щирістю і трагізмом. Здається, ми чуємо голоси з товщі десятиріч, які не змогли заглушити ані бомби, ані снаряди, ані час. І хоча ці документи мають приватний характер, вони сприймаються як заповіт до нащадків берегти рідну землю, самовіддано боротися з ворогом.

Третій розділ містить свідчення без купюр військової цензури. Це – спогади фронтовиків, написані в повоєнні роки. Жорстокі бої, помилки й безпорадність командування, складні, подекуди безвихідні, ситуації, оточення, зрадництво, дезертирство, полон, самозречення, фізичний біль від ран і душевний за долю родин – гірка окопна правда постає зі сторінок видання.

Книгу супроводжують біографічні відомості про власників документів, представлених у другому розділі, та детальні покажчики.

Видання може бути цікавим дослідникам історії Другої світової війни, викладачам, студентам, а також пересічним громадянам, не байдужим до історичної пам'яті свого народу.

Від авторського колективу

Военнообязанному запаса тов. Скицюк
Иван Скицюк
(фамилия, имя и отчество)

Донецкая обл. / Д. 19 ч. 10
(адрес местожительства)

ПОВЕСТНА

Приказано Вам 22 июня 1941 ср. ю. час.
явиться для прохождения военной службы

по адресу: Блюма 3

Администрация по месту Вашей работы (службы) обязана выдать Вам зарплату полностью по день убытия на сборы и аванс в счет заработной платы за две недели вперед.

При явке на сборы иметь с собой документы и вещи, указанные на обороте.

За неявку в указанный срок весте по уголовному кодексу.

РАЙВОЕНКОМАТ

Повістка Кіровського РВК м. Києва Івану Скицюку², студенту Київського художньо-промислового училища. 22 червня 1941 р.
 Фонди НМІУДСВ. – КН-218503. – Д-36549.

85 № 108/19 Ф. 10

Народный Комиссарат
 Обороны Союза С С Р

УПРАВЛЕНИЕ
 по ПЕРСОНАЛЬНОМУ УЧЕТУ ПОТЕРЬ
 ержантского и рядового
 состава Действующей Ар-
 мии и пенсионному обеспе-
 чению их семей

Отдел 9
9/249 1941 г.
 № 49978-12
 г. Москва

Известите гр. Аулина
Анастасию Васильевну
фамилия, имя и отчество
 проживающую 40 с Кличев
 , что 100-ой
сын, муж, брат
 должность, полное звание
студент Фредот Тихонов
фамилия, имя и отчество
 уроженец Кировоград обл
с. Мельница 1919 года рождения,
 находясь на фронте, пропал без вести
22 июня 1941 г.

Начальник управления Гаврилова Подполковник инж. службы
 Начальник 3 отдела Гаврилова
Сек. делопроизводства
 ЦТ НКО. 8250-43

При отводе ссылаться на наш номер

Сповідання про загибель
 червоноармійця
 Федота Ауліна,
 призваного Кіровоградським
 об'єднаним міськвійськкоматом*
 1944 р.
 Фонди НМІУДСВ. – ТФ-5278/4.

* Наказом Міністра оборони України № 6460/з від 22 червня 2006 р. всі справи зі сповіданнями про загибель воїнів, призваних із території України (до того вони зберігалися у військкоматах), були передані на довічне зберігання до музею.

Радянські військовополонені.
Україна.
Червень 1941 р.
Фото німецького вояка.
Фонди НМІУДСВ. – КН-268128.

Військовим радам. Начальникам Управлінь політпропаганди ПрибВО, ЛВО, КОВО, ОДВО, ЗАПОВО

Тільки для органів політпропаганди діючої армії

№ 056

24 червня 1941 р.

Нарком приказал систематически фотографировать пленных, в особенности парашутистов в их одежде, а также захваченные и подбитые нашими войсками немецкие танки. Снимки срочно и регулярно посылайте в Москву. Шлите также наиболее интересные справки пленных и документы. Все это необходимо использо-

вать в целях пропаганды. Ценные новинки боевой техники противника негромоздкие шлите самолетами в адрес Наркомата.

*Начальник Главного Управления Пропаганды
Красной Армии
Армейский комиссар 1 ранга Л. Мехлис*

ЦАМО РФ. – Ф. 20075. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 26.

На Львів!
Червень 1941 р.
Фото німецького вояка.
Фонди НМІУДСВ. – КН-268132.

ЗАПИСЬ ЛЕТНОЙ РАБОТЫ 1941 год														
№ п/п	Дата	Тип самолета	Количество бомб		Предназначение бомб (по плану)		Краткое описание работы	№ п/п	Дата	Тип самолета	Количество бомб		Предназначение бомб (по плану)	Краткое описание работы
			общ.	взрыв.	по плану	в действ.					общ.	взрыв.		
1	22.6	СФ	1	-	1-350	-	Взлетел по маршруту поле противника в районе Бердичева	1	6.10.41	He-111	2	-	3x 500	Бомба метательная ст. Нидерланд
2	24.6	СФ	2	-	2x 400	-	Взлетел по боевому маршруту в р. не. Восточнее	2	9.10	He-111	2	-	5x 250	Разведка с воздуха лес противника
3	25.6	СФ	1	-	1x 350	-	Разведка противника в районе Перемышля	3	12.10	-	2	-	2x 400	Разведка и бомбардировка с воздуха
4	28.6	СФ	1	-	1x 400	-	Удар по Канковой Колонии в Бердичеве	4	17.10	-	2	-	4x 400	2 д. метательная фотографирование
5	29.6	СФ	1	-	1x 400	-	Удар по Канковой Колонии в Бердичеве	5	13.10	-	2	-	3x 500	линий аэродромов разведка противника
БМН зб. и ш. Бердичев 10 5 Умова за 5 5 10 16										10 ноя 2x 250				

Льотна книжка молодшого лейтенанта Івана Безпалова², штурмана екіпажу
86-го бомбардувального авіаполку 62-ї бомбардувальної авіадивізії ВПС 5-ї армії Південно-Західного фронту.
1941 р.
Фонди НМІУДСВ. – КН-80287. – Д-15467.

Могила обер-лейтенанта Е. Дуди.
Загинув 7 липня 1941 р.
Україна.
1941 р.
Фото німецького вояка.
Фонди НМІУДСВ. – КН-268132.

Директива Ставки ВК № 00234 командувачам військ Південного і Південно-Західного фронтів про розгром противника, який прорвався

23 год 30 хв 7 липня 1941 р.

По полученным данным от командующего Юго-Западным фронтом, танки противника прорвались через Ур у Нового Мирополя. Если это соответствует действительности, то противник сорвет нам перегруппировки и приведение в порядок войск ЮЗФ за укрепрайонами. Ставка приказала командующему Юго-Западным фронтом под личную ответственность немедленно закрыть Ур, не допустить дальнейшего развития прорыва танков противника через Ур. Прорвавшуюся группу немедленно уничтожить.

Командующему Южным фронтом выдвинуть немедленно 16-й мехкорпус на Бердычев и оказать содействие резервам Юго-Западного фронта в уничтожении противника. После ликвидации противника корпус немедленно отправит согласно директиве в Мозырь, для чего с этим корпусом держать тесную связь.

18 мк держать в полной готовности к действию в северном направлении.

Командующим Южным и Юго-Западным фронтами держать между собой тесную связь и взаимодействовать, не ожидая указаний Ставки.

Жуков

Біженці. Україна.
Літо 1941 р.
Фото Михайла Мельника.
Фонди НМІУДСВ. – КН-789. – Н-21.

Директива Ставки ВГК військовій раді Південно-Західного напрямку про заходи щодо покращення організації бойових дій*

05 год 50 хв 12 серпня 1941 р.

Комфронта Тюленев оказался несостоятельным. Он не умеет наступать, но не умеет также отводить войска. Он потерял две армии таким способом, каким не теряют даже и полки. Предлагаю Вам выехать немедленно к Тюленеву, разобраться лично в обстановке и доложить незамедлительно о плане обороны. Николаев сдавать нельзя. Нужно принять все меры к эвакуации Николаева и, в случае необходимости, организовать взрыв верфей и заводов.

Ни авиацией, ни стрелковыми дивизиями Ставка в настоящий момент помочь не может. Если обяжет обстановка, можете взять сами на себя дело отвода частей и организации обороны.

Обязательно координируйте действия фронта с действиями Черноморского флота и держите связь с Октябрьским. Мне кажется, что Тюленев деморализован и не способен руководить фронтом.

*Сталин
Шапошников*

ЦАМО РФ. – Ф. 148а. – Оп. 3763. – Спр. 107. – Арк. 32.

* Продиктовано по телефону.